

μάτων, μ' ἔλα ὅμως τὰ γραψίματα, οὔτε ὁ κόσμος οὔτε οἱ ἴδιοι προχώρησαν, ἄς ἦταν κι ἓνα βῆμα. Τὸ διανοητικὸ πλησίασμα τῆς ζωῆς δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ ν' ἀντικαταστήσει τὴν πείρα ποὺ βγαίνει ἀπ' τὴν πράξη καὶ τὴν ἐφαρμογή. Ἄν καθόταν ὁ ἄνθρωπος νὰ σκεφτεῖ μὲ πόση μηχανικὴ δυσκολία κατεβαίνει μιὰ μπουκιά ψωμί ἀπ' τὸν οἰσοφάγο, θὰ πέθαινε ἀπὸ ἀφαγία. Στὴ Γεωργικὴ Σχολὴ οἱ εὐγενέστερες θεωρίες γιὰ τὴ ζωὴ θὰ ἦταν ὀλότελα ἀχρηστες· δὲ θὰ μάθαιναν στ' ἀγροτόπαιδα οὔτε νὰ θημωνιάζουν τὸ χόρτο, οὔτε νὰ ξυστρίζουν τ' ἄλογο. Ἐνας πολιτικὸς ὁμιλητὴς ἐξυπνα σύγκρινε τίς προεκλογικὲς ὑποσχέσεις τῶν κομμάτων μὲ τοὺς δημόσιους δρόμους, ποὺ ἀνοίγονται στὴν ἀφετηρία τοὺς φαρδιοί, μὲ δεινὸροστοιχίες στὶς δύο πλευρὲς τους, γιὰ νὰ γίνουν στενότεροι ὅσο προχωροῦνε, καὶ νὰ καταλήξουν πραγματικὰ μονοπάτια. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὴ μόρφωση· κατατῆται στὸ τέλος πονοκέφαλος. Ἀνέκφραστα θλιβερὴ καὶ γυμνὴ φαίνεται ἡ ζωὴ σ' ἐκείνους ποὺ λίγους μῆνες πρὶν τὴ θωροῦσαν ν' ἀστράφτει ἀπὸ μεγαλοσύνη καὶ νὰ προβάλλει γεμάτη ὑποσχέσεις.

Ἄπὸ ἀντιρρήσεις καὶ κριτικὲς ἔχουμε παραχορτάσει. Ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῶν πραγμάτων κηρύσσει τὴν ἀδιαφορία. Μὴν παρασκοτίζεστε μὲ στοχασμούς, μὰ κάνετε τὸ χρέος σας, ὅποιο κι ἂν εἶναι. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι διανόηση, οὔτε κριτική, μὰ τόλμη. Τὸ πρῶτιστο ἀγαθὸ ποὺ παρέχει εἶναι νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἀπολαμβάνει σ' ὅποια μορφή τὴ βρίσκει χωρὶς πολλὰ κουβέντες. Ἡ φύση μισεῖ νὰ τὴν παρκτηροῦν· κι οἱ μάγκες μας ἀποδίδουν πιστὰ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια ὅταν μᾶς λένε : «Παιδιά, φᾶτε τὸ φαΐ σας· καὶ μὴ ρωτᾶτε». Γέμισε τὴ στιγμή — αὐτὸ εἶναι ἡ εὐτυχία. Γέμισε τὴ στιγμή καὶ μὴν ἀφήνεις περιθώριο γιὰ μετάνοια ἢ γιὰ ἔγκριση. Ζοῦμε ἀνάμεσα σ' ἐπιφάνειες, ἢ ἀληθινὴ τέχνη τῆς ζωῆς εἶναι νὰ μπορεῖς νὰ πατινάρεις ἐπάνω σ' αὐτὲς μ' εὐλυγισία. Καὶ κάτω ἀπ' τίς παλιὲς μουχλιασμένες συμβάσεις ὁ ἄνθρωπος ὁ ὀπλισμένος μὲ ζωτικὴ δύναμη μπορεῖ νὰ εὐημερήσει, ἀκριβῶς ὅπως κι ἂν ζοῦσε σὲ καθεστῶς τῶν πιδὸ προχωρημένων ἀντιλήψεων, καὶ τοῦτο χάρη στὴν εὐστροφία του καὶ τὴν προσαρμογή. Μπορεῖ νὰ σταθεῖ ὅπουδὴποτε. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μίγμα ἀπὸ δύναμη καὶ μορφή· κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα δὲν ἀνέχεται τὴν ὑπερβασία τοῦ ἑνὸς σὲ βάρος τοῦ ἄλλου. Τὸ νὰ χαίρεσαι τὴ στιγμή, τὸ νὰ βρίσκεις τὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ σὲ κάθε σου βῆμα, τὸ νὰ ζήσεις τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ εὐχάριστων ὥρων, εἶναι σοφία. Ἄν πεῖτε πῶς, μιὰ κι ἡ ζωὴ εἶναι τόσο σύντομη, δὲν ἔχει σημασία ἂν παραδέρνουμε στὴν ἀνάγκη ἢ ἂν χαιρόμαστε τ' ἀγαθὰ, ὁ λόγος σας αὐτὸς δὲ βγαίνει ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, μ' ἀπὸ χεῖλη φανατικοῦ, ἢ ἂν θέλετε,

ένος ψυχρού ορθολογιστή. "Αφού με στιγμές μετριέται ή ζωή μας, ας τις χρησιμοποιήσουμε όσο καλύτερα μπορούμε. Πέντε λεπτά της σημερινής μέρας αξίζουν για μένα όσο και πέντε λεπτά της επόμενης χιλιετηρίδας. "Ας είμαστε σήμερα ισορροπημένοι και σοφοί κι αυτοδύναμοι. "Ας φερνόμαστε προς τους άλλους, άντρες ή γυναίκες, χωρίς προσωπεύο' ας τους φερνόμαστε σά να είναι πραγματικοί' γιατί πιθανόν να είναι. Οί άνθρωποι ζουν με τή φαντασία τους, σά μεθυσμένοι που έχουν τὰ χέρια τους πολύ ασθενικά και τρεμουλιάρικα για να καταπιαστούν με σοβαρή εργασία. "Η ζωή είναι μιὰ θύελλα φαντασιώσεων, και τὸ μοναδικὸ αντίδοτο που γνωρίζω είναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν παρούσα ὥρα. Χωρίς σκιά ἀμφιβολίας, ἀνάμεσα σὲ τοῦτο τὸν ἴλιγγο τῶν προσχημάτων και τῶν εἰκόνων, ριζώνει ὀλοένα και βαθύτερα ἡ πίστη μου πὼς δὲν πρέπει νὰ ἀναβάλλουμε, οὔτε νὰ κρεμόμαστε ἀπὸ κάτι ἄλλο, οὔτε νὰ ἐλπίζουμε, μὰ νὰ δινόμαστε ὀλοκληρωτικὰ ὅπου κι ἂν εἴμαστε, με ὅποιους κι ἂν συναναστρεφόμαστε, με τὴν πεποίθηση πὼς οἱ συνθήκες ἢ οἱ σύντροφοί μας, ὅσοδήποτε ταπεινοί ἢ δυσάρεστοι είναι οἱ μυστικοί φορεῖς στοὺς ὁποίους τὸ κοσμικὸ σύμπαν ἀγέθεσε νὰ μᾶς μοιράσουν τὸν κλῆρο τῆς εὐδαιμονίας μας. "Αν είναι εὐτελεῖς και κακόβουλοι, οἱ συνθήκες ἢ οἱ σύντροφοι, τότε ἡ ἐγκαρτέρηση, πὼς είναι ἡ τελικὴ νίκη τῆς δίκαιης συμπεριφορᾶς, θὰ είναι μιὰ ἠχώ πὼς θ' ἀντιβουήσει στὴν καρδιά πὼς εὐχάριστα παρ' ὅσο οἱ φωνές τῶν ποιητῶν κι ἡ συμβατικὴ συμπάθεια βαρυσήμαντων προσώπων. Νομίζω πὼς ὅσο κι ἂν ὑποφέρει ἕνας ὑπομονετικὸς ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα και τοὺς παραλογισμοὺς τῶν συντρόφων του, δὲ μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ χωρὶς ὑποκρισία, πὼς ἔχει και κάποιες χαρές. Γιατὶ οἱ δύστροποι κι οἱ ἐπιπόλαιοι χαραχτῆρες ἔχουν συναίσθηση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ὑπομονετικοῦ, ἂν δὲ γιῶθουν μάλιστα και συμπάθεια, κι ἐκδηλώνουν ἀπέναντί του με τὸν ἰδιαίτερο παράξενο τρόπο τους ἕνα ἀυθόρμητο σεβασμό.

Οἱ ραφιναρισμένοι νέοι περιφρονοῦν τὴν ζωή, μὰ σ' ἐμένα και σ' ὅσους ἄλλους δὲν ὑποφέρουν ἀπὸ δυσπεψία, πὼς δεχόμαστε τὴν μέρα σὰν ἕνα θετικὸ και πολύτιμο ἀγαθὸ, θὰ είναι παράβαση τῶν καλῶν τρόπων τὸ νὰ δειχνόμαστε ἀνικανοποίητοι ἢ νὰ κάνουμε σὰν τρελοὶ γιατὶ παρέα. Εἶμαι ἀπ' τὴ φύση μου κάπως εὐαίσθητος κι αἰσθηματίας και χρειάζομαι τοὺς ἄλλους, μ' ἂν ἀπομείνω μόνος μπορῶ νὰ καλοδεχτῶ τὴν κάθε ὥρα κι ὅσα φέρνει μαζί της, με τὴν ἴδια εὐχαρίστηση πὼς θὰ δοκίμαζα κι ἂν φλυαροῦσα με τοὺς παλιόφίλους στὸ καπηλειό. Νιώθω εὐγνωμοσύνη και γιατὶ τὶς μικρότερες εὐεργεσίες. Συγκρίνω τὴν στάση μου με κάποιον φίλο μου πὼς περιμένει νὰ τοῦ δοθεῖ ὁ κόσμος ὅλος κι ἀπογοητεύεται ὅταν ἐκεῖνο πὼς τοῦ δίνεται είναι, φυσικά,

λιγότερο απ' αυτό, και βρίσκω πώς ἐγὼ κάνω ἀντίστροφα τὸ δρόμο, μὴ περιμένοντας τίποτα, κι ἔτσι εἶμαι γεμάτος εὐχαριστίες και γιὰ τὰ πιὸ ἀσήμαντα δῶρα. Παραδέχομαι τὰ ξεφωνητὰ και τὶς ἀντεγκλήσεις τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων. Βρίσκω κάποια ἀξία ἀκόμα και στοὺς ἠλίθιους και στοὺς ἐνοχλητικούς. Οἱ ἀντιθέσεις δίνουν πραγματικὴν ὑπόσταση στὴν ὅλην εἰκόνα ποὺ τὸ μετεωρικὸ κι ἐφήμερο πέρασμά μας δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσέξουμε. Εὐπνῶ τὸ πρωὶ και βρίσκω τὸν παλιὸ γνωστὸ κόσμο — γυναίκα, παιδιὰ, μητέρα, τὸ Κόνκορντ και τὴ Βοστώνη, τὸ παλιὸ κι ἀγαπητὸ πνευματικὸ περιβάλλον, μὰ λίγο πάρα πέρα και τὸν παλιὸ κι ἀγαπητὸ μου δαίμονα. "Αν, χωρὶς νὰ ρωτοῦμε, δεχόμαστε τ' ἀγαθὰ ποὺ μᾶς δίνονται, σὲ λίγο θὰ δοῦμε νὰ πυργώνονται σὲ σωρὸ. Τὰ μεγάλα δῶρα δὲν τ' ἀποκτᾶ κανεὶς κάνοντας ἀναλύσεις. Ὅ,τι εἶναι πραγματικὰ ἀγαθὸ εἶναι στὴ διάθεση τοῦ καθεγός. Ἡ μετριοπάθεια εἶναι ἡ εὐκρατη ζώνη τῆς ὑπαρξῆς μας. Μποροῦμε ν' ἀνεβοῦμε σὶς παγερὲς ἐκτάσεις τῶν ἀνώτερων μαθηματικῶν και τῆς ἀφηρημένης ἐπιστήμης ἢ νὰ βυθιστοῦμε στὰ ἀπύθμενα βάθη τοῦ αἰσθησιασμοῦ. Ὅμως ἀνάμεσα σὲ τοῦτα τὰ ἄκρα, ἐπάνω σὲ μιὰ ζώνη στενὴ, εἶναι ὁ ἰσημερινὸς τῆς ζωῆς, τῆς σκέψης, τοῦ πνεύματος και τῆς ποίησης. Ὁ συλλέκτης τρυπῶνει σ' ὅλα τὰ μαγαζιά ποὺ πουλοῦνε ἀντικείμενα τέχνης, γιὰ νὰ βρεῖ ἓνα τοπίο τοῦ Πουσσέν ἢ ἓνα σκίτσο τοῦ Σαλβατόρ' μὰ ἢ *Μεταμόρφωση*, ἢ *Δεύτερη Παρουσία*, ἢ *Φώτιση τοῦ Ἁγίου Ἰερώνυμου*, κι ὅ,τι ἄλλο εἶναι ὑπερβατικὸ σὰν κι αὐτὲς τὶς τοιχογραφίες, βρίσκονται στὸ Βατικανό, στὸ Μουσεῖο Οὐφφίτσι ἢ στὸ Λοῦβρο, ὅπου μπορεῖ νὰ τὶς δεῖ ὁ κάθε περιηγητὴς' γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τίποτα γιὰ τοὺς ζωγραφικοὺς πίνακες ποὺ συναντοῦμε σὲ κάθε δρόμο, στὰ ἠλιοθασιλέματα και σὶς ἀνατολὲς τῆς κάθε μέρας, και γιὰ τὴ γλυπτικὴ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ποὺ εἶναι παντοῦ παρούσα. Ἐνας συλλέκτης, στὸ Λονδῖνο, ἀγόρασε τελευταῖα σὲ δημοπρασία ἓνα αὐτόγραφο τοῦ Σαίξπηρ γιὰ ἑκατὸν πενηνταεφτὰ γκινέες' μὰ ἓνας μαθητὴς μπορεῖ μὲ τὸ τίποτα νὰ διαβάσει τὸν Ἄμλετ και ν' ἀνακαλύψει μυστικὰ ὑψιστῆς σημασίας ποὺ ἄλλοι δὲν τὰ ἔχουν ἀκόμα βρεῖ. Νομίζω πὼς ποτὲ δὲ διάβασα ἄλλα βιβλία ἔξω απ' τὰ πιὸ γνωστὰ: τὴ Βίβλο, τὸν Ὅμηρο, τὸ Δάντη, τὸν Σαίξπηρ και τὸ Μίλτων. Κι ὕστερα λαχταροῦμε θορυβώδη δημόσια ζωὴ, περιπλανήσεις, και τρέχουμε πέρα - ὄθιθε γιὰ ἐκπλήξεις και μυστήρια. Ἡ φαντασία εὐχαριστιέται μὲ τὴν ξυλογλυπτικὴ τῶν Ἰνδιάνων, μὲ τὶς περιπέτειες τῶν καραβανιῶν και τῶν κυνηγῶν. Φανταζόμαστε πὼς εἶμαστε ξένοι, κι ὄχι τόσο ἐξοικειωμένοι μὲ τὸν πλανήτη μας, ὅσο εἶναι ὁ ἄγριος ἰθαγενής, τὸ ἄγριο ζῶο και τὸ πουλί. Ὡστόσο και τοῦτα ὑπακούουν στὸν ἴδιον νόμο' ξένα εἶναι και τ' ἀναρριχητικὰ και τὰ ἱπτάμενα και

τὰ ἔρποντα καὶ τὰ φτερωτά, ξένο καὶ τὸ ἀνθρωπόμορφο ὄν πού ζεῖ σὲ ἄγρια κατάσταση καὶ περπατεῖ μὲ τὰ τέσσερα. Ἡ ἀλεπού, ἡ ἀγριόκοτα, ἡ μπεκάτσα, τὸ γεράκι κι ὁ ἔρωδιός δὲν ἔχουνε περισσότερες ρίζες μὲ τὶς δυνάμεις τῆς ζωῆς, ἀπ' ὅσες ἔχει ὁ ἄνθρωπος, κι εἶναι καὶ τοῦτα παροδικοί κάτοικοι τῆς γῆς. Ἡ καινούργια μοριακὴ φιλοσοφία ὑποστηρίζει πὼς ὑπάρχουν ἀστρονομικά διαστήματα ἀνάμεσα στὰ ἄτομα, πὼς τὸ πᾶν ἐξωτερικεύεται καὶ δὲν ὑπάρχουν κρυμμένα μυστικά. Ἡ μέση ὁδὸς εἶναι ἡ καλύτερη. Ἡ φύση, ὅπως τὴν ξέρουμε, δὲν κατέχεται ἀπὸ θρησκευτικές προκαταλήψεις. Δὲν περιβάλλει μὲ τὴν ἰδιαίτερη εὐνοιά της τὶς φωτοχυσίες τῶν ναῶν, τοὺς ἀσκητὲς κι ὄσους νηστεύουν. Ἡ φύση τρώει, πίνει κι ἀμαρτάνει. Οἱ χαϊδεμένοι της — οἱ μεγάλοι, οἱ δυνατοί, οἱ ὠραῖοι — δὲν εἶναι ὑπήκοοι τοῦ νόμου μας· δὲ βγήκαν ἀπ' τὰ κατηχητικά σχολεῖα, δὲ μετροῦνε τὸ πόσο θὰ φᾶνε, οὔτε κρατοῦνε πιστὰ τὶς ἐντολές. "Ἄν θέλουμε νὰ γίνουμε δυνατοὶ μὲ τὴ δύναμή της, δὲν πρέπει νὰ υἱοθετοῦμε τέτοιες ἀνασταλτικές πεποιθήσεις, πού τὶς δανειζόμαστε μάλιστα ἀπὸ ἄλλους λαούς. Πρέπει νὰ προβάλλουμε τὸ ἀδάμαστο παρὸν ἐνάντια σὲ τὶς μανιασμένες ἐπιδράσεις, εἴτε ἀπ' τὸ παρελθὸν ἔρχονται εἴτε θὰ προκύψουν στὸ μέλλον. Ὑπάρχουν τόσα ἀκανόνιστα ζητήματα πού ἔχουμε βίσιστη ὑποχρέωση νὰ τὰ κανονίσουμε· κι ἐνόσω γίνεται ὁ διακανονισμὸς τους, πρέπει νὰ ἐνεργοῦμε μὲ θετικότητα. Ἐνόσω βαστᾷ ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἰσοτιμία τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων, καὶ δὲ φαίνεται νὰ τελειώσει πρὶν περάσουν ἕνας ἢ δύο αἰῶνες, ἡ Νέα κι ἡ Παλιὰ Ἀγγλία θὰ συνεχίσουν νὰ κάνουν ἀγορές. Οἱ διεθνεῖς νόμοι γιὰ τὴν κατοχύρωση τῶν συγγραφικῶν δικαιωμάτων θὰ συζητοῦνται, μὰ στὸ μεσοδιάστημα θὰ κοιτάζουμε νὰ πουλοῦμε τὰ βιβλία μας μὲ τοὺς καλύτερους δυνατοὺς ὄρους. Διατυπώνονται γνῶμες καὶ κρίσεις γιὰ τὴ σκοπιμότητα τῆς λογοτεχνίας, γιὰ τὴν ὠφελιμότητά της, γιὰ τὴν προσφορότητα ἂν πρέπει νὰ γράφει κανεὶς τοὺς στοχασμούς του· πολλὰ λέγονται ὑπὲρ ἢ κατὰ, μὰ ἐνόσω διαρκεῖ ἡ μάχη, ἐσύ, καλέ μου ἄνθρωπε τῆς πέννας, σκῦδε ἐπάνω στὸ ἔργο σου, καὶ γράφε τὴν κάθε ὥρα καὶ μιὰν ἀράδα, καὶ στὰ διαλείμματα μὴ σταματᾷς, πάλι γράφε. Πόλεμος γίνεται γύρω στὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ μὲ πυρετὸ συζητοῦνε οἱ ἄνθρωποι ἂν ἔχει κανεὶς τὸ δικαίωμα νὰ κατέχει γῆ· μὰ ἐνόσω συνέρχονται οἱ συνελεύσεις καὶ γίνονται ψηφοφορίες, ἐσύ καμάτενε τὸ χωράφι σου καὶ ξόδευε τὸ τρίμημα τοῦ μόχθου σου, σὰ νὰ εἶναι εὔρημα ἢ δῶρο Θεοῦ, σὲ ὠραίους σκοποὺς πού φέρνουν γαλήνη στὴν ψυχὴ. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι χίμαιρα κι ἀμφισβολία, κι ὕπνος μέσα σὲ ὕπνο. Παραδέξου το — μὰ, ἐσύ, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, διαφύλαξε τὸ ἀτομικὸ σου ὄνειρο· μὴν ἀφήνεσαι νὰ χαθεῖς στὴν ἀπογοήτευ-

ση και τὸν σκεπτικισμό· περίσσεια ὑπάρχει ἀπ' αὐτὰ στὸν κόσμο. Ἐσὺ στάσου στὸ πόστο σου κι ἐργάζου ὡσότου οἱ ἄλλοι παραδεχτοῦν τὸ ἔργο σου. Ἡ ἀνημποριά σου, λέγε, κι ἡ ἀσημαντότητά σου σὲ ὑποχρεώνουν νὰ κάνεις τοῦτο και ν' ἀποφεύγεις ἐκεῖνο, μὰ ξέρε το πὼς ἡ ζωὴ σου εἶναι μιὰ φευγαλέα κατάσταση, ἕνα ἀντίσκοινο γιὰ τὴ νύχτα, κι ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ χρέος σου, εἴτε γερὸς εἶσαι εἴτε ἀνήμπορος, φέρε το σ' ἕνα τέλος. Ναί, εἶσαι ἀνήμπορος, μ' ἂν δὲ γίνεις χειρότερος, τότε κι ὁ κόσμος πού μέσα του σ' ἔχει θὰ γίνει καλύτερος.

Δυὸ εἶναι τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τὴ ζωὴ· δύναμη και μορφή, κι οἱ ἀναλογίες τους πρέπει νὰ ἰσορροποῦνται γιὰ νὰ ἐκδηλώνονται ἤρεμα και σταθερά. Ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξη τοῦ καθενὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δημιουργεῖ τόση ζημιὰ ὅση κι ἡ ἐνδεχόμενὴ ἔλλειψή του. Τὸ καθεὶ τείνει πρὸς τὴν ὑπερβάσια· τὸ κάθε προτέρημα εἶναι ὀλέθριο ἔταν εἶναι ἀμιγές, κι ἡ φύση γιὰ νὰ φέρει τὸν κίνδυνο ὡς τὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς, σπρώχνει τὴν ἰδιοτυπία κάθε ἀνθρώπου στὴν ὑπερβολή. Ἐμεῖς ἐδῶ, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, προβάλλουμε τοὺς διανοούμενους σὰν παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀνισόρροπης κατανομῆς τῶν δύο θεμελιακῶν στοιχείων. Λέμε πὼς εἶναι, θύματα τῆς φύσης. Βλέπουμε τὸν καλλιτέχνη, τὸ ρήτορα, τὸν ποιητὴ ἀπὸ κοντὰ και δὲ βρίσκουμε νὰ ὑπερέχει ἡ ζωὴ τους σὲ τίποτα ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ μηχανικοῦ, τοῦ ἀγρότη, και τοὺς ἴδιους, θύματα μιᾶς μονομέρειας, νὰ φαντάζονται ἀποτυχημένοι, ἔτσι ὅπως εἶναι ἀδύνατοι και χλωμοί, κακόμοιροι, κάθε ἄλλο παρά ἥρωες — και συμπεραίνουμε πολὺ λογικὰ πὼς ἡ τέχνη τους δὲν εἶναι γι' ἀνθρώπους, εἶναι ἀρρώστια. Ὡστόσο ἡ φύση δὲν ἔχει τὴν ἴδια μ' ἐμᾶς γνώμη. Ἡ ἀκαταμάχητὴ φύση ἔφτιαξε τέτοιους τοὺς ἀνθρώπους και θὰ ἐξακολουθήσει νὰ φτιάχνει κι ἄλλους, λεγεῶνες, τὴν πᾶσα μέρα. Σιᾶς ἀρέσει νὰ βλέπετε ἕνα παιδί νὰ διαβάσει ἕνα βιβλίο, ἢ νὰ παρατηρεῖ μιὰν εἰκόνα ἢ ἕνα ἀγαλματάκι· μὰ τί ἄλλο εἶναι αὐτὰ τὰ ἑκατομμύρια πού κοιτάζουν εἰκόνες και ἀγάλματα παρά συγγραφεῖς και γλύπτες σὲ ἔφεση ν' ἀρχίσουν; Λίγη ἀκόμα ἱκανότητα ἂν εἶχαν θὰ ἔπιαναν τὴν πένα και τὴ σμίλη. Κι ἂν κανεῖς ἀναλογιστεῖ μὲ πόση ἀγαθότητα ἄρχισε τὴν καλλιτεχνία, θ' ἀνακαλύψει πὼς ἡ φύση εἶναι ἕνας πολὺ δολερὸς ἐχθρὸς. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἕνα ἀνεπίτευκτο ἐπίτευγμα. Ὁ δρόμος πού πρέπει νὰ πάρει εἶναι φαρδὺς ὅσο και μιὰ τρίχα. Ὁ σοφός, μὲ λίγη περισσώτερη δόση σοφίας, τρελαίνεται.

Πόσο εὐκόλα, ἂν ἡ μοῖρα ἔστεργε νὰ τὸ ἀνεχτεῖ, θὰ μπορούσαμε νὰ κρατήσουμε τίς δυνάμεις αὐτὲς σὲ ἰσορροπία και νὰ προσαρμοστοῦμε, μιὰ γιὰ πάντα, στὴ ρυθμιστικὴ τάση τῆς αἰτίας και τοῦ ἀποτελέσματος! Ἐξὼ στὸ δρόμο και μέσα ἀπὸ τίς

ἐφημερίδες, ἡ ζωὴ φαίνεται μιὰ τόσο ἀπλή ὑπόθεση, ὥστε μιὰ θετική παραδοχὴ καὶ συμμόρφωση τῆς συμπεριφορᾶς μας πρὸς τὸν ὑπολογιστικὸ πίνακα — πού ἀνάλογα μὲ τὰ δεδομένα δίνει τὸ ἐξαγόμενο — θὰ μᾶς ἐξασφάλιζε ἀλάθευτα τὴν ἐπιτυχία. Ὅμως ἀλίμονο! νὰ πού ξημερώνει μιὰ μέρα, ἢ μονάχα ἕνα ἡμίωρο, καὶ γκρεμίζει τὴν πίστη λαῶν κι αἰώνων! Κι ὕστερα, αὔριο πάλι τὸ καθετὶ γίνεται πραγματικὸ κι ἀπτό, τὰ κοινὰ κριτήρια παλινορθώνονται, ὁ ὀρθὸς λόγος συναντιέται τόσο σπάνια ὅσο κι ἡ ἰδιοφυΐα — γιατί ὁ ὀρθὸς λόγος εἶναι ἡ βῆσις τῆς ἰδιοφυΐας — κι ἡ πεῖρα ρυθμίζει κάθε ἐπιχείρηση. Κι ὡστόσο ὅποιος στηρίζει τὴ δραστηριότητά του σὲ τέτοιες πεποιθήσεις, βέβαιον εἶναι πὼς γρήγορα θὰ καταστραφεῖ. Ἡ δύναμη (τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα τῆς ζωῆς) ἀκολουθεῖ διαφορετικὸ δρόμο ἀπ' τὴς λοξοδρομίες τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς βούλησης — τὸ δρόμο τῆς ὑποχθόνιας ροῆς τῆς ζωϊκῆς ὑπαρξῆς. Εἶναι γελοῖο τὸ ὅτι εἴμαστε διπλωμάτες, γιατροὶ καὶ καθὼς πρέπει ἄνθρωποι· στὸ βάθος ὅλοι εἴμαστε ἀφελῆ θύματα. Ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ σειρά ἀπὸ διαδοχικὰ ξαφνιάσματα, κι ἂν δὲν ἦταν τέτοια δὲ θ' ἀξίζε νὰ διατηρηθεῖ. Ὁ Θεὸς παίζει μαζί μας καὶ μᾶς ἀπομονώνει τὴν κάθε ὥρα πού περνᾷ, κρύβοντας ἀπὸ μᾶς παρελθὸν καὶ μέλλον. Λαχταροῦμε νὰ δοῦμε τί γίνεται γύρω μας, μὰ Ἐκεῖνος μὲ περισσὴ ἀβροφροσύνη κατεβάζει μπροστά μας ἕνα ἀδιαπέραστο παραπέτασμα ἀπὸ οὐράνια ὕλη· κι ἕνα ἄλλο ὅμοιον ἀπὸ πίσω μας. Εἶναι σὰ νὰ μᾶς λέει: «Δὲ θὰ θυμηθεῖς· καὶ δὲ θὰ μάθεις τί σὲ περιμένει». Ὅλες οἱ σημαντικὲς ἐκδηλώσεις, τρόποι εἴτε πράξεις, πηγάζουν ἀπὸ μιὰν αὐθορμησίαν πού δίνει στὴ στιγμή μεγαλεῖο ἀκριβῶς γιατί ἀπαρνιέται τὴ συμβατικὴ συνήθεια. Ἡ φύση μισεῖ ὅσους προὑπολογίζουν· πάλλεται ἀπὸ δονήσεις πού διαφεύγουν τὸν ἔλεγχο κι ἡ πρόσδος τῆς γίνεται μὲ ἄλματα. Ὁ ἄνθρωπος ζεῖ ἀπ' τοὺς ἐνδόμυχους τιναγμούς· οἱ ὀργανικὲς μας κινήσεις κυριαρχοῦνται ἀπ' τὸν ἴδιον ρυθμό· τὰ χημικὰ καὶ τ' ἀερώδη στοιχεῖα δονοῦνται· τὸ πνεῦμα δλοένα ἀγωνίζεται καὶ δὲ νικᾷ παρά μ' ἐξορμήσεις. Ἡ προκοπὴ μας ἐξαρτιέται ἀπὸ συγκυρίες. Οἱ πρώτιστες ἐμπειρίες μας ὑπῆρξαν τυχαῖες. Ἐκεῖνοι πού ἀσκοῦν τὸ ἰσχυρότερο θέλημα εἶναι ὅσοι ἔμμεσα προβάλλουν τὴν προσωπικότητά τους κι ὄχι ἀπ' εὐθείας· ὅσοι ἔχουν ἰδιοφυΐα, μὰ ὄχι καθιερωμένη· γιατί αὐτοὺς τοὺς χαίρεται κανεὶς χωρὶς νὰ πληρώνει κι ἀκριβὸ τίμημα... Ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἀκτινοβολεῖ ἡ ὀμορφιὰ κι ὄχι ἀπ' τὴν τέχνη. Κι ὁ ἐμπνευσμένος στοχασμὸς περιέχει ἕνα ξάφνιασμα· καὶ τὸ ζωτικὸ ἀνθοφόρημα λέγεται «νιάτα». Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, καὶ γιὰ τὴν πρακτικὴν ἐπιτυχία, δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει πολὺς προσχεδιασμὸς. Ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ κάνει τὸ καλύτερο πού μπορεῖ, δὲ θέλει νὰ ἔχει παρατηρητὴ. Κάποια γητεῖα πού ἀσκοῦν οἱ πράξεις του

ἀποναρκώνουν τις δυνάμεις τῆς παρατήρησής μας, ἔτσι ὥστε ἂν καὶ εἴμασθε θεατές τους, ἢ σκοπιμότητά τους μᾶς διαφεύγει. Τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς δὲν ἀποκαλύπτεται, σὰ νὰ κατέχεται ἀπὸ αἰδημοσύνη. Ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι κάτι τὸ ἀδύνατο ὡσότου γεννηθεῖ· καὶ τὸ καθεστὶ μᾶς φαίνεται ἀδύνατο ὡσότου τὸ ἐπιτύχουμε. Ἡ περίπαθη εὐλάβεια συμφωνεῖ ἐπὶ τέλους ἐδῶ μὲ τὸν ψυχρότερο σκεπτικισμό — πῶς τίποτα δὲν εἶναι στὸ χέρι μας, ὅλα εἶναι στὸ χέρι τοῦ Θεοῦ. Ἡ φύση δὲ θέλει ν' ἀνήκει σ' ἐμᾶς οὔτε τὸ ἐλάχιστο φύλλο τοῦ δάφνιγος στέφανου. Ὅσα γράφουμε, ὅσα κάνομε, ὅσα ἔχουμε, ὅλα εἶναι δοσμένα ἀπ' τὸ Θεό. Θὰ ἦταν εὐχαρίστησή μου νὰ μποροῦσα ν' ἀποδώσω περισσότερα σ' ὅ,τι ἰδιαίτερα ἐκτιμῶ, καὶ νὰ ἐπιτρέψω στὴν ἀνθρώπινη θέληση μεγαλύτερη δραστηριότητα· μὰ ὑποσχέθηκα νὰ εἶμαι πέρα ὡς πέρα τίμιος σὲ τοῦτο τὸ δοκίμιο, καὶ δὲ μπορῶ παρὰ νὰ ὁμολογήσω πῶς ἡ ὁποιαδήποτε ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία ὀφείλεται στὸ ἂν τὸ Αἰώνιο Πνεῦμα μᾶς ἐφοῦίασε μὲ πολλή ἢ λίγη ζωτικὴ δύναμη. Οἱ σκοποὶ τῆς ζωῆς εἶναι ἀκαθόριστοι καὶ ἀπρόβλεπτοι. Ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ἑτῶν μαθαίνει κανεὶς περισσότερα ἀπ' ὅσα ἡ μέρα μπορεῖ νὰ τὸν διδάξει. Τὰ πρόσωπα ποὺ συγκροτοῦν τὸν κύκλο μας, πᾶνε καὶ ἔρχονται, σχεδιάζουν καὶ ἐκτελοῦν πολλὰ καὶ διάφορα, καὶ ἐκεῖνο ποὺ προκύπτει ἀπ' ὅλ' αὐτὰ εἶναι ἓνα ἀναπάντεχο ἀποτέλεσμα. Τὸ ἄτομο πάντα σφάλλεται. Σχεδιάζει κάτι, συνεργάζεται μ' ἄλλους, τὰ χαλάει μὲ μερικούς ἢ μ' ὅλους, κάνει ἀστοχίες, καὶ ἐπὶ τέλους κάτι κаторθώνει· τώρα πιά ὅλα ἔχουν προχωρήσει κάπως, μὰ τὸ ἄτομο πάντα βρίσκεται ἔξω ἀπ' τὸ προσχεδιασμένο πλάνο. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι κάτι καινούργιο καὶ πολὺ ἀνόμοιο ἀπ' ὅ,τι τὸ φαντάστηκε.

Οἱ Ἀρχαῖοι, κάτω ἀπ' τὴν ἐντονη ἐντύπωση τῆς ἄρνησης τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς νὰ ὑπακούσουν στὴν πρόβλεψη, ἀνύψωσαν τὴν Τύχη σὲ θεότητα· μὰ τοῦτο ἀποδείχνει πῶς δίνουμε πολλή σημασία στὸ σπινθήρα, ποὺ ἀληθινὰ λαμπυρίζει κάποτε, ἐνῶ τὸ σύμπαν δλόκληρο θερμαίνεται ἀπ' τὴν ἴδια κρυφὴ φωτιά. Τὸ θαῦμα τῆς ζωῆς, ποὺ δὲ θὰ ἑρμηνευτεῖ ποτὲ μὰ θὰ παραμείνει θαῦμα, εἰσάγει ἓνα καινούργιο στοιχεῖο. Στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμβρύου ὁ σὲρ "Εδεραρντ Χόουμ, νομίζω, παρατήρησε πῶς ἡ ἐξέλιξη δὲν προχωρεῖ ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ σημεῖο πρὸς τὰ ἔξω, μὰ ταυτόχρονα ἀπὸ τρία ἢ καὶ περισσότερα σημεῖα. Ἡ ζωὴ ἔτσι παρουσιάζεται νὰ μὴν ἔχει μνήμη. Γιατὶ ἐκεῖνο ποὺ προχωρεῖ κατὰ στάδια μπορεῖ νὰ κρατήσει τὴν ἀνάμνηση τῶν προηγούμενων σταδίων, μὰ ἐκεῖνο ποὺ ξεπηδᾷ ἀπὸ μιὰ βαθύτερη πηγὴ δὲ μπορεῖ νὰ συνειδητοποιήσει τὴν καταγωγὴ καὶ νὰ γνωρίσει τὴν πορεία του. Ἐτσι

γίνεται και μ' ἑμᾶς: σκεπτικιστὲς κάποτε ἢ χωρὶς ἐνόητα, ἐπειδὴ εἴμαστε χαμένοι στὰ σχήματα και τ' ἀποτελέσματα πού φαίνονται νὰ ἔχουν ὅλα ἴση σημασία, και κάποτε θρησκευτικοί, ὅταν ἀναδεχόμεστε τὸν πνευματικὸ νόμο. Νὰ ὑπομένετε αὐτὲς τίς ἀντιθετικὲς παρορμήσεις, και τὸ ταυτόχρονο ἀνάπτυγμα τῶν μερῶν· κάποια μέρα θὰ ἐνοποιηθοῦν, ἀπὸ χωριστὲς ἐνόητες θὰ γίνουν μέλη, και θὰ ὑπακούσουν σὲ μιὰ θέληση. Σ' αὐτὴ τῆ μιὰ θέληση, σ' αὐτὴ τῆ μυστικὴ αἰτία κατευθύνουν τὴν προσοχὴ και τὴν ἐλπίδα μας. Ἡ ζωὴ ἔτσι ἀναλυώνει σὲ προσδοκία και σὲ θρησκεία. Οἱ δυσαρμονικὲς και ἀσήμαντες λεπτομέρειες κρύβουν μιὰ μουσικὴ τελειότητα· τὸ Ἴδεατὸ ταξιδεύει μαζί μας· ὁ οὐρανὸς μᾶς ἀποκαλύπτεται. Προσέξτε μὲ τί τρόπο φωτίζεται τὸ πνεῦμα μας: Ὅταν ἀναστρέφομαι μὲ μιὰ βαθειὰ διάνοια, ἢ ὅταν κάποια στιγμή πού εἶμαι μόνος ὁ νοῦς μου πετάει ψηλά, δὲ νιώθω μιὰν ἀμεση ἱκανοποίηση ὅπως ὅταν διψῶ και πίνω νερό, ἢ ὅταν κρυώνω και ζεσταίνομαι στὴ φωτιὰ — ὄχι! μὰ αἰσθάνομαι στίς ἀρχὲς πὼς γειτονεύω μὲ μιὰ καινούργια και ἐξάίσια περιοχὴ τῆς ζωῆς. Ὑστερα, συνεχίζοντας τὸ διάβασμα ἢ τὸ στοχασμό, ἀνακαλύπτω, σὰν μέσα σ' ἀστραπὲς φωτός, ὀλοένα και νέες ὄψεις, ξαφνικὰ φανερώματα τῆς ὑπέροχης ὁμορφιάς και τῆς γαλήνης τῆς, μὲ τὸν ἴδιο ἐκεῖνο τρόπο πού τὰ μακρινὰ βουνὰ ξεπροβάλλουν μέσ' ἀπ' τὰ σύννεφα, δείχνοντας στὸν ταξιδιώτη πού πλησιάζει τίς ἤρεμες καταπράσινες πλαγιὲς τους ὅπου τὰ κοπάδια βόσκουν και οἱ τσοπάνοι ἔχουν στήσει χορὸ στουὲς ἤχους τῆς φλογέρας. Στουὲς χώρους αὐτοὺς τοῦ στοχασμοῦ τὸ καθετὶ φαίνεται καινούργιο, πρωταρχικὸ και ὑπόσχεται μιὰ συνέχεια μὲ θαυμαστὲς ἀποκαλύψεις. Ὡστόσο δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ δημιουργὸς αὐτῶν τῶν κόσμων· εἶναι σὰ νὰ ἔχω φτάσει ἐκεῖ και γίνομαι ἕνας ἀπλὸς θεωρὸς τῶν πραγμάτων πού ὑπῆρχαν. Μονάχα θεωρὸς; Ὡ, ὄχι! Ἕνας εὐλαδικὸς προσκυνητὴς πού σμίγει τὰ χέρια του μὲ ἀνέκφραστη χαρὰ και ἔκσταση μπροστὰ στὴν πρώτην αὐτὴ ἀποκάλυψη τῆς σεπτῆς μεγαλοσύνης πού εἶναι παλιὰ ὅσο οἱ ἀναρίθμητοι αἰῶνες, νέα ὅσο ἡ ζωὴ τῆς ζωῆς — μιὰ ἠλιόλαμπρη Μέκκα στὴν καρδιὰ τῆς ἐρήμου. Και πόσο πλαταίνουν οἱ ὀρίζοντες! Νιώθω στὰ στήθη μου μιὰ καινούργια καρδιὰ νὰ χτυπᾷ, ἐρωτευμένη μὲ τὸ καινούργιο ὄραμα. Εἶμαι ἕτοιμος νὰ πεθάνω και νὰ ξαναγεννηθῶ μέσα σὲ τούτη τὴν πρωτόπλαστη και ἀνεξερεύνητη ἀκόμα γενέθλια γῆ:

*Μιὰ και οὔτε τώρα οὔτε χτὲς γεννήθηκαν
αὐτὲς οἱ σκέψεις, πάντα θὰ ὑπῆρχαν, και κανεὶς
δὲν ἔμαθε ποτὲ τὴν πρώτη ἀρχὴ τους.*

Ἐπειδὴ εἶπα πὼς ἡ ζωὴ μοιάζει μὲ ροὴ γεγονότων, πρέπει

νά προσθέτω πώς εκείνο τὸ κάτι ποὺ δὲν ἀλλάζει καὶ ταξινομεῖ ὅλες τὶς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων καὶ τὶς καταστάσεις τοῦ πνεύματος, βρίσκεται μέσα μας. Ὁ συνειδησιακὸς κόσμος τοῦ κάθε ἀνθρώπου εἶναι μιὰ αἰώρα ποὺ κάποτε τὸν φέρνει στὴν Πρώτη Ἄρχή, κάποτε στὸ σῶμα του, τὸ δέκτη τῶν αἰσθήσεων. Τὸ ἀπὸ ποῦ πηγάζει ἢ κάθε πράξη καθορίζει καὶ τὴν εὐγένεια καὶ τὴ σημασία της· καὶ τὸ ἐρώτημα πάντα ὑπῆρξε ὄχι τὸ τί κάνατε ἢ τί ἀποφύγατε, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τίνος τὴν ἐπιρροὴ κάνατε ἢ ἀποφύγατε κάτι.

Μοῖρα, Ἀθηνᾶ, Μοῦσα, Ἅγιον Πνεῦμα — εἶναι παράδοξες ὀνομασίες, πολὺ στενές γιὰ νὰ διατυπώσουν αὐτὴ τὴν ἀπεριόριστη οὐσία. Ἡ ἡττημένη διάνοια πρέπει νὰ γονατίζει μπροστὰ στὴν ἀρχὴ αὐτὴ ποὺ δὲν κλείνεται μέσα σὲ ὀνόματα — εἶναι ἀνεκκλήλητη — καὶ ποὺ ἐμπνευσμένα ἄτομα δοκίμασαν νὰ τὴν ἐκφράσουν μὲ κάποιο ἐμφατικὸ σύμβολο, ὅπως ὁ Θάλῆς μὲ τὸ νερό, ὁ Ἀναξιμένης μὲ τὸν ἀέρα, ὁ Ἀναξαγόρας μὲ τὸ νοῦ, ὁ Ζωροάστρης μὲ τὸ πῦρ, ὁ Χριστὸς καὶ οἱ νεώτεροι μὲ τὴν ἀγάπη· καὶ ὁ μεταφορικὸς αὐτὸς συμβολισμὸς τους ἔγινε στὴν καθεμιὰ περιπτώση καὶ θρησκεία. Ὁ χαρακτηρισμὸς ποὺ τῆς ἔδωσε ὁ Κινέζος Μένγκ-Τσέ δὲν εἶναι ὁ λιγώτερο πετυχημένος στὴ γενικότητά του. «Ἀδιάκοπα σπουδάζω τὴ γλῶσσα, εἶπε, καὶ ἀναπτύσσω τὴν πλημμυρίζουσα ὄρμή μου». Καὶ ὁ συνομιλητῆς του τὸν ρώτησε : «Σὲ παρακαλῶ, μοῦ λές τί ὀνομάζεις πλημμυρίζουσα ὄρμη ;» Καὶ ὁ Μένγκ-Τσέ ἀποκρίθηκε : «Ἡ ἐξήγηση εἶναι κάπως δύσκολη. Ἡ ὄρμη αὐτὴ εἶναι ὑπέρτατα ἱερὴ καὶ σὲ μέγιστο βαθμὸ ἀκέραιη καὶ ἀκαμπτη. Ἀνάπτυξέ τὴν σωστὰ καὶ μὴν τὴν προσβάλλεις, καὶ τότε θὰ γεμίσει τὸν κενὸ χῶρο ἀνάμεσα οὐρανὸ καὶ γῆ. Ἡ ὄρμη αὐτὴ συμφωνεῖ καὶ συντρέχει τὴ δικαιοσύνη καὶ τὸ λόγο, καὶ χορταίνει τὴν πείνα τοῦ ἀνθρώπου». Στὴν πιὸ ἀκριβόλογη γλῶσσα μας ὀνομάζουμε σὲ τούτῃ τὴ γενικότητα τὸ ὄνομα Ὀν, καὶ ὀμολογοῦμε ἔτσι πὼς φτάσαμε ὡς ἐκεῖ ποὺ μπορούσαμε νὰ πάμε. Εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴ χαρὰ τοῦ σύμπαντος τὸ ὅτι ὁ σταματήσαμε σὲ τοῖχο, μὰ σ' ἓνα ἀπέραντο ὠκεανό ! Ἡ ζωὴ μας δὲ μᾶς παρουσιάζεται τόσο σὰν παρὸν ὅσο σὰ μέλλον· καὶ τοῦτο ὄχι γιὰ τὴ σπαταλοῦμε σὲ διάφορες δουλειές, ὅσο γιὰ τὸ ἀποτελεῖ ἓναν ὑπαινιγμὸ αὐτῆς τῆς πλημμυρίζουσας ὄρμης. Μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς εἶναι ἀπλὴ ἀναγγελία τῆς ἀξίας μας· προειδοποίηση νὰ μὴν πουλοῦμε φτηνὰ τὸν ἑαυτὸ μας· νὰ πιστέψουμε στὴ μεγάλη σημασία μας. Ἀπ' αὐτὴν τὴν αἰτία, μερικώτερα, καὶ ἡ μεγαλοσύνη μας εἶναι πάντα πρὸς μιὰ τάση ἢ ροπὴ, καὶ ὄχι ἐπίτευγμα. Πρέπει νὰ πιστέψουμε στὸν κανόνα καὶ ὄχι στὴν ἐξαίρεση. Ἀπ' αὐτὸ ὁ ἀξιὸς ξεχωρίζει ἀπ' τὸν ἀνάξιον. Ἐτσι δὲν ἔχει τόση σημασία ἂν πιστεύουμε στὴν ἀθανασία τῆς

ψυχῆς ἢ τὰ παρόμοια, μ' ἂν νιώθουμε τὴν οἰκουμενικὴ παρόρμηση γιὰ πίστη — αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ πρωταρχικὸ καὶ κύριο γεγονὸς στὴν ἱστορία. Χρειάζεται νὰ ποῦμε πὼς αὐτὴ ἢ ἀρχὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐνεργεῖ ἄμεσα; Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀδομήτο, οὔτε κι ἔχει τὴν ἀνάγκη διάμεσων ὀργάνων. Κατέχει περίσσεια καὶ δυνάμεων κι ἀποτελεσματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐποκαλύπτομαι χωρὶς νὰ θέλω ν' ἀποκαλυφθῶ, κάνω αἰσθητὴ τὴν παρουσία μου καὶ χωρὶς νὰ δράσω ἢ κάν νὰ φαίνομαι. Γιὰ τοῦτο κι ὅλα τὰ ὀλοκληρωμένα ἄτομα ἱκανοποιοῦνται μὲ τὸ νὰ ὑπάρχουν. Ἄρνιοῦνται νὰ ἐξηγήσουν τὸν ἑαυτό τους, κι εἶναι εὐχαριστημένα ἀναθέτοντας τοῦτο τὸ ἔργο στὶς πράξεις τους. Πιστεύουν ὅτι ἐπικοινωνοῦμε χωρὶς λόγια καὶ πέρα ἀπ' τὰ λόγια, καὶ πὼς καμιά ἀλόγιστη πράξη μας δὲν ἀφήνει ἀδιάφορους τοὺς φίλους μας, σ' ὅση κι ἂν βρίσκονται ἀπόσταση· γιατί ἡ ἐπίδραση μιᾶς ἐνέργειας δὲ μετριέται μὲ μίλια. Γιατὶ νὰ δυσανασχετῶ ἐπειδὴ κάποια ἀφορμὴ μ' ἐμπόδισε νὰ παρευρίσκομαι ἐκεῖ ὅπου μὲ περίμεναν; Ἄν δὲν πῆγα στὴ συγκέντρωση, ἡ παρουσία μου ὅπου τώρα βρίσκομαι πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο χρήσιμη ὅσο θὰ ἦταν ἂν πῆγαινα σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος. Ἀσκῶ τὴν ἴδια δύναμη παντοῦ. Ἔτσι κι ἡ ἰδέα προπορεύεται ἀπὸ μᾶς· δὲν ὑπάρχει περίπτωση ποὺ νὰ μᾶς ἀκολουθεῖ. Ποτὲ ἡ ἐμπειρία ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν ἔφτασε στὸν κορεσμό· ὅ,τι ἔχει κατακτηθεῖ εἶναι ἀφετηρία γιὰ κάτι καλύτερο. Ἐμπρὸς καὶ πάντα ἐμπρὸς! Στὶς ἐλεύθερες στιγμὲς μας νιώθουμε πὼς ἕνας καινούργιος τρόπος ζωῆς καὶ μιὰ καινούργια ἀποστολὴ μᾶς περιμένουν, κι εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίησή τους· γύρω μας πολλὰ πνεύματα εἶναι ἔτοιμα νὰ δεχτοῦν ἕνα κήρυγμα ζωῆς ποὺ νὰ ξεπερνᾷ ὅλα τὰ γνωστὰ ὡς τὴν ὥρα. Κι αὐτὸ τὸ νέο κήρυγμα θὰ πρέπει νὰ περιέχει τόσο τίς ἀμφιβολίες ὅσο καὶ τίς πεποιθήσεις τῆς κοινωνίας, καὶ μέσ' ἀπὸ τίς ἀπιστίες θὰ προκύψει τὸ νέο «πιστεύω». Γιατὶ οἱ ἀμφιβολίες δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητες κι αὐθαίρετες, μὰ ὑποδηλώνουν τὰ ὄρια ὡς ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκταθεῖ ἡ νέα κατηγορικὴ πίστη· κι ἡ νέα αὐτὴ φιλοσοφία θὰ πρέπει νὰ μὴν ἀδιαφορήσει γιὰ τίς ἀμφιβολίες, μὰ νὰ φροντίσει νὰ ἰδρύσει τίς «θέσεις» τῆς ἔξω ἀπ' αὐτές, ἀκριβῶς ὅπως θὰ πρέπει ν' ἀφομοιώσει καὶ τίς παλιὲς πεποιθήσεις.

Εἶναι δυστύχημα, μὰ πολὺ ἀργὰ τώρα γιὰ νὰ τ' ἀποφύγουμε, τὸ ὅτι ἀνακαλύψαμε πὼς ὑπάρχουμε. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ λέγεται Πτώση τοῦ Ἀνθρώπου. Ἀπὸ τότε ἀδιάλειπτα ὑποπτευόμαστε τὰ ὄργανα ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας. Μάθαμε πὼς δὲ βλέπουμε κατ' εὐθεΐαν τὸ ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς μας, μ' ἀνάμεσα ἀπὸ παρεμβλήματα· καὶ πὼς δὲν ἔχουμε τὰ μέσα νὰ διορθώσουμε αὐτοὺς τοὺς χρωματισμένους καὶ παραμορφωτικούς φακούς τῶν αἰσθήσεών μας, οὔτε καὶ μπορούμε νὰ ὑπολογίσουμε τὸ

μέγεθος τῆς πλάνης τους. Ἴσως οἱ ὑποκειμενικοὶ αὐτοὶ φακοὶ νὰ ἔχουν δημιουργικὴ δύναμη· ἴσως νὰ μὴν ἔχουν ὑπόσταση. Κάποτε ζούσαμε σ' ὅ,τι βλέπαμε· τώρα ἡ βουλιμία αὐτῆς τῆς νέας δύναμης ποὺ ἀπειλεῖ νὰ τὰ καταδροχθίσει ὅλα, μᾶς δεσμεύει. Φύση, τέχνη, πρόσωπα, γράμματα, θρησκεία, ἀντικειμενικὸς κόσμος ἀναχωνεύονται τὸ ἓνα πίσω ἀπ' τ' ἄλλο, κι ἡ ἔγνοια τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἔγνοια μέσα σ' ὅλες. Ἡ φύση κι ὁ κόσμος τῆς ὀμορφιάς εἶναι φαινόμενα ὑποκειμενικά· ἡ κάθε καλὴ ἢ κακὴ μας ἰδιότητα γίνεται σκιά μας. Ὅπως ὁ ἀρχοντοχωριάτης σοφίστηκε νὰ ντύσει τοὺς μπιστικούς του μὲ λιθόβρες, ἔτσι κι οἱ κακίες μας ντύνονται τὸ σχῆμα ἀνθρώπων ποὺ μᾶς ἀνταποδίδουν τὸ φέρσιμό μας. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὰ εἰδωλα τοῦ θαυμασμοῦ μας. Ὁ κόσμος ξεχνάει πῶς εἶναι τὸ μάτι ποὺ χαράζει τὸ περίγραμμα τοῦ ὀρίζοντα, καὶ τὸ μάτι τοῦ νοῦ ποὺ κἀνει κάποιον ἀντιπροσωπευτικὸ τύπο τῆς ἀνθρωπιᾶς μας, δίνοντάς του τ' ὄνομα ἥρωα ἢ ἁγίου. Ὁ Χριστός, ὁ «ἄνθρωπος τῆς θείας πρόνοιας», εἶναι ἓνας τέλειος ἄνθρωπος γιὰ τὸν ὅποιο συμφώνησαν πολλοὶ ὅτι ἀνταποκρίνεται στὴ λειτουργία αὐτῶν τῶν «ὀπτικῶν» νόμων. Τοποθετημένος, ἀπ' τὴν ἀγάπη τῶν μὲν κι ἀπ' τὴν ἀνοχή τῶν δέ, στὸ κέντρο τοῦ ὀρίζοντα, συγκεντρώνει ὅλες τίς ἰδιότητες ποὺ θὰ εἶχε κι ὅποιος ἄλλος ἄνθρωπος ἂν εἶχε στηθεῖ στὴν ἴδια θέση. Μὰ κι ἡ διαρκέστερη ἀγάπη ἢ ἀποστροφή ἔχουν τέλος. Τὸ ἀναπτυσσόμενο ἐγώ, ριζωμένο στὴν ἀπολυτότητα, ὑποσκελίζει ὅλες τίς ἐξαρτήσεις, καὶ καταλύει τὸ βασίλειο τῆς θνητῆς ἀγάπης. Ἡ ἔνωση (στὴν πνευματικὴ της σημασία) εἶναι ἀδύνατη, ἐξ αἰτίας τῆς ἀνισότητος ἀνάμεσα σὲ κάθε ὑποκείμενο καὶ σὲ κάθε ἀντικείμενο. Τὸ ὑποκείμενο εἶναι δέκτης τῆς θεότητος, καὶ σὲ κάθε σύγκριση θὰ νιώθει τὴν βπαρξή του ἀνώτερη, χάρη σὲ τούτη τὴ μυστικὴ δύναμη. Τὸ ἀπόθεμα αὐτὸ τῆς οὐσίας, δηλαδὴ τὸ ἐγώ, μονάχα αἰσθητὸ μπορεῖ νὰ γίνει, ἂν ὄχι σὰν ἐκδήλωση ἐνέργειας, τουλάχιστο σὰν παρουσία· οὔτε καὶ μπορεῖ ὅποιαδήποτε προσπάθεια τοῦ λογικοῦ νὰ διοχετεύσει στὸ ἀντικείμενο τὴν ἰδιότυπη ἐκείνη πλευρὰ τοῦ θείου ποὺ ὑπάρχει, εἴτε σὲ λαυθάγουσα εἴτε σὲ πρόδηλη κατάσταση, σὲ κάθε ὑποκείμενο. Κι ἡ ἀγάπη δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐξομοιώσει τὸ συνειδησιακὸν κόσμον δύο ἀτόμων. Θὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ ἐγώ καὶ στὸ ἐσύ ἡ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὸ πρωτότυπο ἀπ' τὴν εἰκόνα. Μονάχα τὸ σύμπαν εἶναι ὁ νυμφίος τῆς ψυχῆς. Οἱ ἀτομικὲς συμπάθειες εἶναι σχετικὲς. Δυὸ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις εἶναι δυὸ σφαῖρες ποὺ μποροῦν σ' ἓνα τους σημεῖο μόνον νὰ ἔχουν ἐπαφή, κι ἐνόσω διατηροῦν τὴν ἐπαφή ὅλα τ' ἄλλα σημεῖα τους βρίσκονται σὲ ἀδράνεια· μπορεῖ νὰ ἔρθει καὶ τούτων ἡ σειρά, μὰ ὅσο περισσότερο διαρκεῖ μιὰ σχέση, τόσο κι αὐξάνει ἡ ἀσίγαστη ἐπιθυμία τῶν μερῶν ποὺ δὲν ἐφάπτονται.

Ἡ ζωὴ μπορεῖ νὰ ἀπεικονιστεῖ, μὰ δὲ μπορεῖ νὰ διχοτομηθεῖ ἢ νὰ ἐπαναληφτεῖ. Κάθε διάσπαση τῆς ἐνότητάς της φέρνει στὸ χάος. Ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει ποτὲ δίδυμο ἀδέρφι, εἶναι μονογενής, καὶ μολονότι ἔχει τὴν εἰδὴ καὶ τὴν ἀγαθοσύνη παιδιοῦ, κατέχει καὶ μιὰ μοιραία κι οἰκουμενικὴ δύναμη ποὺ δὲν παραδέχεται τὴν πανομοιότυπη συνύπαρξη μιᾶς ἄλλης. Ἡ κάθε μέρα, ἢ κάθε πράξη ἀνομολογεῖ τὴ μοναδικότητα τοῦ ἐγὼ ποὺ ἀδέξια ἐπιχειροῦμε νὰ κρύψουμε. Πιστεύουμε στὸν ἑαυτὸ μας ὅσο ποτὲ δὲ θὰ πιστέψουμε στοὺς ἄλλους. Ἐπιτρέπουμε σ' ἐμᾶς τὸ καθετί, κι ὅ,τι θεωροῦμε γιὰ τοὺς ἄλλους ἀμάρτημα εἶναι γιὰ μᾶς πειραματισμός. Εἶναι ἓνα παράδειγμα γιὰ τὴν πίστη ποὺ ἔχουμε στὸν ἑαυτὸ μας τὸ ὅτι ποτὲ δὲ μιλοῦμε γιὰ τὸ ἔγκλημα μὲ τόση ἐλαφρότητα μὲ ὅση τὸ σκεφτόμαστε· γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος φαντάζεται μιὰ περιοχὴ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ὅπου ἐπιτρέπονται ὅλα ὅσα δὲ θὰ ἦταν ἀνεκτὰ ἂν τὰ ἔκαναν ἄλλοι. Ἡ πράξη φαίνεται ἀλλιώτικη ἀπὸ μέσα, κι ἀλλιώτικη ἀπ' ἐξω· τόσο στὸ χαρακτήρα της ὅσο καὶ στὶς συνέπειές της. Ἐὐὲ ἔγκλημα δὲν εἶναι μιὰ τόσο ἀθέτρια σκέψη γιὰ τὸν ἐγκληματία ὅσο εἶναι στὴ φαντασία ἐνὸς ποιητῆ ἢ ἐνὸς μυθιστοριογράφου· οὔτε τὸν ταραίζει, οὔτε τὸν φοβίζει, οὔτε καὶ συλλογίζεται πῶς θὰ χαλάσει τίποτα στὴ συνηθισμένη πορεία τῶν πραγμάτων· τοῦ φαίνεται μιὰ πράξη ποὺ μπορεῖ νὰ τὴ σκέφτεται κανεὶς μὲ ἀνεση· μὰ οἱ συνέπειές της ἐξελλίσσονται σὲ μιὰ φοβερὴ ἀνατροπὴ τοῦ παντός. Εἰδικὰ τὰ ἐγκλήματα ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ ἐρωτικούς λόγους φαίνονται δίκαια καὶ σωστὰ ἀπ' τὴν ἀποψη τοῦ δράστη, μὰ ἡ τέλεσή τους κλονίζει συθέμελα τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοινωνίας. Κανένας δὲν πιστεύει πῶς δὲ θὰ γλιτώσει τελικά, καὶ πῶς τὸ ἔγκλημα ποὺ περνάει ἀπ' τὸ μυαλό του εἶναι τόσο ἀποτροπιαστικὸ ὅσο ἐκεῖνο ποὺ ἐκτελεῖ ἓνας κακοῦργος. Γιὰτὶ ἡ διάνοια προσαρμόζει τὰ ἠθικὰ κριτήρια στὴν ἰδιαίτερη περίπτωσι τοῦ καθενὸς μας. Γιὰ τὸ λογικὸ δὲν ὑπάρχει ἔγκλημα. Ἐὐὲ λογικὸ βρίσκεται ἐξω ἀπ' τὸ νόμο κι ἐπάνω ἀπ' τὸ νόμο, καὶ κρίνει τὸ νόμο ὅπως καὶ τὸ γεγονός. «Εἶναι χειρότερο κι ἀπὸ ἔγκλημα, εἶναι σφάλμα», εἶπε ὁ Ναπολέων, μιλώνοντας μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ λογικοῦ. Ὁ κόσμος, σύμφωνα μὲ τὰ κριτήρια τοῦ νοῦ, εἶναι ἓνα μαθηματικὸ πρόβλημα καὶ παραμερίζει τὸν ἔπαινο, τὸν ἔλεγχο, καὶ τὶς ἀδύναμες εὐαισθησίες. Ἡ κάθε κλοπὴ εἶναι σχετικὴ. Ἐὐὲ θελήσετε νὰ κρίνετε ἀπόλυτα, τότε ποιός εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δὲν κλέβει; Οἱ ἄγιοι εἶναι λυπημένοι γιὰτὶ εἶδαν τὴν ἀμαρτία ἀπ' τὴ γωνιὰ τῆς συνείδησης καὶ ὄχι τῆς λογικῆς — μιὰ ἀταξία τῆς σκέψης. Ἡ ἀμαρτία, κοιταγμένη ἀπ' τὴ σκέψη, εἶναι μιὰ μείωσι, ἢ κάτι λιγώτερο ἀπὸ τὸ σωστό· κοιταγμένη ἀπ' τὴ συνείδησι ἢ τὴ βούλησι, εἶναι πτώσι ἢ κακόν. Ἐὐὲ μυαλό τὴν ὀνομάζει σκιά,

ἀπουσία φωτός, ἔλλειψη οὐσίας. Ἡ συνείδηση τῆ νιώθει σὰν οὐσία, σὰν οὐσιῶδες κακόν. Μὰ τὸ πρᾶγμα ἔχει ἔτσι: ἡ ἁμαρτία θέλουμε νὰ ἔχει ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση κι ὄχι ὑποκειμενική.

Ἀναπόφευχτα ὁ κόσμος γύνεται τὸ δικό μας τὸ χρῶμα, καὶ κάθε ἀντικείμενο πέφτει διαδοχικὰ κι ἀφομοιώνεται ἀπ' τὸ ὑποκείμενο. Τὸ ὑποκείμενο ὑπάρχει, τὸ ὑποκείμενο ἀναπτύσσεται· τὰ πάντα, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ὑποτάσσονται στὴν αὐθαιρεσία του. "Ὅ, τι εἶμαι, αὐτὸ βλέπω· μ' ὅποια γλῶσσα κι ἂν ἐκφραστοῦμε δὲ θὰ ποῦμε τίποτα παραπάνω ἀπ' αὐτὸ πὺ εἶμαστε· ὁ Ἑρμῆς, ὁ Κάδμος, ὁ Κολόμβος, ὁ Νεύτων, ὁ Βοναπάρτης εἶναι ἐντεταλμένοι λειτουργοὶ τοῦ Ἑπέρτατου Πνεύματος. Ἀντὶ νὰ νιώθουμε φτώχεια ὅταν ἐρχόμαστε σ' ἐπικοινωνία μ' ἕνα μεγάλον ἄντρα, ἄς τὸν θεωρήσουμε σὰν περιοδεύοντα γεωλόγο πὺ περνώντας ἀπ' τὸ κτῆμα μας μᾶς δείχνει πὺς ὑπάρχει στὴ γῆ μας καλὸς σχιστόλιθος, ἢ ἀσβεστόχωμα, ἢ ἀνθρακίτης. Κάθε ἐπὶ μέρους πράξη ἐνὸς δυνατοῦ πνεύματος εἶναι ἕνα τηλεσκόπιο ἐπάνω στ' ἀντικείμενα πὺ ἐπισημαίνει. Μὰ γιὰ ν' ἀποκτήσει ἡ ψυχὴ τὴ σφαιρικότητα πὺ τῆς πρέπει, χρειάζεται καὶ κάθε ἄλλη πλευρὰ τῆς γνώσης νὰ κοιταχτεῖ μὲς ἀπ' τοὺς ἴδιους μεγεθυντικοὺς φακούς. Βλέπετε αὐτὸ τὸ γατάκι πὺ κυνηγᾷ τόσο χαριτωμένα τὴν οὐρά του; Ἄν μπορούσατε νὰ δεῖτε μὲ τὰ μάτια του, θὰ τὸ βλέπατε περικυκλωμένο ἀπὸ πλῆθος πρόσωπα πὺ τὸ καθένα θὰ ἔπαιζε τὸ δρᾶμα του, μὲ τὸ τραγικὸ ἢ κωμικὸ του τέλος, μὲ τοὺς μακρῆγορους διαλόγους, μὲ τοὺς χαραχτήρες, μὲ τὰ εὐνοϊκὰ ἢ δυσάρεστα γυρίσματα τῆς μοίρας — ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή τὸ γατάκι θὰ κυνηγοῦσε τὴν οὐρά του. Ἄραγε πόσο πρὶν νὰ τελειώσει ἡ μασκαράτα μας, μὲ τίς τυμπαγοκρουσίες, τὰ χάχανα καὶ τὸ σαλαγητότης, θὰ δοῦμε ὅτι δίνουμε μιὰ παράσταση χωρὶς θεατές; Ἐποκείμενο καὶ ἀντικείμενο χρειάζονται βέβαια γιὰ νὰ γεννηθεῖ ὁ ἠλεκτρισμός, μὰ τίποτα δὲν προσθέτουν στὸ ἀληθινὸ μεγαλεῖο. Τί σημαίνει ἂν ὑποκείμενο εἶναι ὁ Κέπλερ κι ἀντικείμενο ἡ ὑδρόγειος, ἢ ὁ Κολόμβος κι ἡ Ἀμερικὴ, ἢ ὁ ἀναγνώστης καὶ τὸ βιβλίο του, ἢ τὸ γατάκι κι ἡ οὐρά του;

Εἶναι ἀλήθεια πὺς οἱ ἱέρεις τῶν τεχνῶν, ἡ ἀγάπη κι ἡ θρησκεία μισοῦν αὐτὴ τὴ διεργασία τῶν στοχασμῶν καὶ βρίσκουν πάντα ἕνα τρόπο νὰ τιμωρήσουν τὸν χημικὸ πὺ ἀνακοινώνει τὰ μυστικὰ τῶν ἐργαστηριακῶν ἐρευνῶν. Καὶ δὲ μπορούμε ν' ἀγνοήσουμε τὴν ἰδιοσυγκρασιακὴ μας ἀναγκαιότητα πὺ μᾶς παρακινεῖ νὰ βλέπουμε τὰ πράγματα κάτω ἀπ' τίς προσωπικὲς μας ἀπόψεις ἢ ἐμποτισμένα μὲ τίς διαθέσεις μας. Ὡστόσο ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ σ' αὐτὲς τίς παγετώδεις σπηλιές. Ἡ ἐρευνα τῆς ἀλήθειας ἀποτελεῖ στὸν τομέα τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τὴν πρώτιστη ἀρετὴ τῆς αὐτοπεποίθησης. Ὅφειλουμε νὰ κρατηθοῦμε γερὰ σ' αὐτὸ τὸ λιτὸ

βάθρο μας, όσο κι αν προκαλεί έρεθισμό στους άλλους, και με ρωμαλέες ανατάσεις, ύστερα από τις έφορμήσεις τής δράσης, ως συνεχίζουμε τόν χαραγμένο δρόμο μας. 'Η ζωή τής αλήθειας είναι ψυχρή και θλιμμένη' μ' άγνοεί τὰ δάκρυα τοῦ δούλου, τή συντριβή τής μετάνοιας, τήν ταραχή τής συνείδησης. Δεν έπιχειρεί να κάνει τή δουλειά τοῦ άλλου, ούτε υιοθετεί τοῦ άλλου τὰ συμπεράσματα. Είναι τὸ μέγιστο μάθημα τής σοφίας να ξεχωρίζω τόν εαυτό μου απ' τους άλλους. Γνωρίζω πώς δε μπορώ να χρησιμοποιήσω τὰ δικά τους κριτήρια· μά κατέχω για τόν εαυτό μου ένα κλειδί που τὸ εμπιστεύομαι, μ' όλες τις αντιρρήσεις που έχουν οι άλλοι, αφήνοντάς τους κι εκείνους ελεύθερους να έχουν κι αὐτοί τὸ κλειδί τους. Τὸ άτομο που θέλει να συμπάσχει με τούς άλλους μοιάζει μ' έναν κολυμβητὴ ανάμεσα σ' ανθρώπους που πνίγονται· ὅλοι τους θέλουν να πιαστούν απ' αὐτόν, κι αν κάνει πώς τους δίνει τὸ χέρι ἢ ἀκόμα και τὸ δαχτυλάκι του, πᾶει, τὸν ἔπνιξαν. Οἱ ἄνθρωποι θέλουν να σωθοῦν απ' τις συμφορές που τις προκάλεσαν τὰ ἐλαττώματά τους, μά δε θέλουν να σωθοῦν απὸ τὰ ἴδια τους τὰ ἐλαττώματα. 'Η συμπόνοια είναι χαμένος κόπος όταν καταπιάνεται να γιατρέψει τὰ συμπτώματα. 'Ένας φρόνιμος και θετικὸς γιατρός θὰ μᾶς ἔλεγε: Μήν πλησιάζετε! σὰν πρώτη του συμβουλή.

Και για να ἔρθει ὁ λόγος στὴν 'Αμερική, ἔμετς ἔδω με τὸ να ἔχουμε μαλακὸ χαρακτήρα και ν' ἀκοῦμε τοῦ καθενὸς τὸν πόνο καταστρεφόμεστε ἄσκοπα. Αὐτὴ ἡ ἐνδοτικὴ μας φύση μᾶς στερεῖ τὴ δύναμη να φαινόμαστε πραγματικὰ χρήσιμοι. 'Ο ἄνθρωπος πρέπει να κοιτάξει τούς άλλους κατάματα και τίμια. Μιὰ «ἄφροντις προσοχή» είναι ἡ καλύτερη ἀπάντηση στὶς ὀχληρὲς κακοκεφαλιὲς τῶν άλλων· προσοχή, ναί μά κι ἀδιάφορη, που ν' αφήνει τις αἰτήσεις τους ἀτελεσφόρητες. Είναι ἡ μόνη, ἡ θεϊκὴ ἀπάντηση, που δε δίνει ἐλπίδες μά και δεν αφήνει πικρίες. Στὸ γνωστὸ πίνακα τοῦ Φλάξμαν τῶν Εὐμενίδων τοῦ Αἰσχύλου, ὁ 'Ορέστης ἱκετεύει τὸν 'Απόλλωνα, ἐγὼ οἱ 'Ερινύες κοιμοῦνται στὸ κατώφλι. 'Η ὄψη τοῦ θεοῦ ἐκφράζει κάποια σκιά λύπης και συμπάθειας, μά είναι κι ἡρεμὴ γιατί γνωρίζει πὼς οἱ δυὸ σφαῖρες είναι ἀσύμπτωτες. 'Ο θεὸς ἔχει γεννηθεῖ σ' άλλους κόσμους, ἐκεῖ ὅπου βασιλεύει ἡ αἰωνιότητα κι ἡ ἁρμονία. 'Ο ἄνθρωπος στὰ πόδια του ἐκλιπαρεῖ για τὰ συμφέροντά του που μπλέκονται ἀξεδιάλυτα μέσ' στὴν τύρβη τής ζωῆς. Κι οἱ Εὐμενίδες ἀνάμεσά τους ἐκφράζουν παραστατικὰ αὐτὴ τὴν ἀνισότητα. 'Ο θεὸς σηκώνει τοὺς ὤμους του τὴ θεϊκὴ του μοῖρα.

Αὐταπάτη, 'Ιδιοσυστασία, 'Ανακύκληση, 'Επιφάνεια, Θαυμασμός, Πραγματικότητα, 'Υποκειμενισμός — είναι κλωστὲς στὸ

ὄφραδι τοῦ χρόνου, ἀφέντρες ἔννοιες τῆς ζωῆς. Δὲν τολμῶ νὰ τίς προστάξω, μὰ ὑποκλίνομαι μπροστά τους, ὅταν τίς συναντήσω στὸ δρόμο μου. Ἔχω ἀρκετὴ φρόνηση γιὰ ν' ἀξιῶσω πληρότητα στὴν εἰκόνα ποῦ ἔδωσα. Εἶμαι τμῆμα ἑνὸς ὄλου, κι ἐκεῖνη εἶναι τμῆμα τοῦ ἑαυτοῦ μου. Μπορῶ νὰ διατυπώνω θαρραλέα τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο νόμο, ὅπως προβάλλονται καὶ διαμορφώνονται μόνοι τους, μὰ θὰ χρειαζόμουν μερικοὺς αἰῶνες γιὰ νὰ συντάξω ἕναν κώδικα. Φλυαρῶ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῶν αἰώνιων πραγμάτων. Δὲν ὑπῆρξε μάταιο τὸ πέρασμά μου ἀπ' τὴν πινακοθήκη τοῦ κόσμου. Κι ἡ ζωὴ μου γέμισε ἀπὸ θαυμαστὲς ὥρες. Δὲν εἶμαι ὁ μαθητευόμενος τῶν δεκατεσσάρων χρόνων, κι αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἑφτά χρόνια μ' ἔκαναν νὰ προχωρήσω πολύ. Κι ἂν ρωτήσῃ κάποιος «Καὶ ποῦ εἶναι οἱ καρποί;» τοῦ ἀποκρίνομαι: «Ἄρκοῦμαι στὸν καρπὸ ποῦ ἔχω κόψει γιὰ μένα τὸν ἴδιο». Νὰ ποῖός εἶναι αὐτὸς ὁ καρπός: Νὰ μὴ ζητῶ ἕνα τελικὸ συμπέρασμα ἀπ' τοὺς στοχασμούς, τίς παραινέσεις καὶ τὸ μελισσολόι τίς ἀλήθειες. Θὰ ἦταν ἀνάξιο γιὰ μένα νὰ γυρεύω ἕναν ὀριστικὸ προορισμὸ γι' αὐτὴ τὴν πόλη, γι' αὐτὴ τὴ χώρα, κι ἕνα ἀδιάφευστο ἀποτέλεσμα ἀπ' αὐτὸν τὸ μῆνα κι ἀπ' αὐτὸν τὸ χρόνο. Ἐὐὸ ἀποτέλεσμα εἶναι καὶ βαθὺ κι ἐπιφανειακὸ ὅπως καὶ τὸ αἶτιο. Ἐργάζεται «ἐν χρόνῳ» περιόδων ἀπέραντων, μέσα στίς ὁποῖες ἡ ζωὴ τῶν θνητῶν εἶναι μόριο στιγμῆς. Αὐτὸ ποῦ γνωρίζω εἶναι ν' ἀναδέχομαι· εἶμαι κι ἔχω — μὰ κι ὅ,τι νομίζω πὼς ἀποκτῶ, βρίσκω πὼς εἶναι πλάνη. Εἶμαι ἐκστατικὸς λάτρης τῆς Μοίρας. Οἱ δεκτικὲς μου ἱκανότητες εἶναι τόσο πλατειῆς ποῦ δὲ μὲ νοιάζει ἂν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μοῦ δίνεται πληθωρικὰ. Θὰ μπορούσα νὰ πῶ στὸ Πνεῦμα, ἂν μοῦ συγχωροῦσε τὸ εὐφυολόγημα: «δικά μου τὰ μονά, καὶ τὰ ζυγὰ δικά μου». Ὅταν δέχομαι ἕνα δῶρο δὲ φθείρω τὸν ἑαυτό μου γιὰ νὰ τὸ ἀνταποδώσω, γιὰτὶ ἂν πεθάνω φυσικὰ δὲ θὰ μπορέσω νὰ τὸ ἀνταποδώσω. Ἡ εὐεργεσία ποῦ μᾶς δίνεται εἶναι πάντα μεγαλύτερη ἀπ' τὴν ἀξία μας. Τὴν ἀξία τὴν ἴδια τὴ θεωρῶ κι αὐτὴ μέρος τῆς εὐεργεσίας.

Ἀκόμα, αὐτὴ ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία γιὰ ἕνα φανερὸ ἢ πρακτικὸ ἀποτέλεσμα μοῦ φαίνεται ἀποστασία. Θὰ ἤθελα πολὺ ν' ἀποφύγω αὐτὸ τὸ ἄσκοπο πλάνταγμα. Ἡ ζωὴ μοῦ δείχνει τὴν δραματικὴ τῆς ὄψη. Μὰ κι ἡ πιδὸ σκληρὴ δουλειὰ εἶναι δραματισμός. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἀπλὴ διάκριση ἀνάμεσα σ' ἀπαλὰ καὶ ταραγμένα ὄνειρα. Οἱ ἄνθρωποι περιφρονοῦν τὴ γνώση καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, καὶ ρίχνονται στὴ δράση. Θὰ ἦμουν πολὺ εὐχαριστημένος μὲ τὴ γνώση, ἂν μπορούσα μονάχα νὰ μάθω. Τοῦτο θὰ ἦταν ἡ ὑπέρτατη ἀπόλαυση, καὶ θὰ μοῦ ἄρκοῦσε γιὰ καλά. Τὸ νὰ μάθῃς κάτι ἀξίζει ὅσο κι ὀλόκληρος ὁ κόσμος. Ἀντιχεῖ πάντα στ' αὐτιά μου ὁ νόμος τῆς Ἀδράστειας, πὼς «ἢ κάθε

ψυχή που είδε κάποια αλήθεια θα ζήσει γαλήνια ως να έρθουν άλλοι καιροί».

Τὸ ξέρω πῶς ὁ κόσμος πού συναναστρέφομαι στὴν πόλη καὶ στὰ κτήματα, δὲν εἶναι ὁ κόσμος πού φαντάζομαι. Βλέπω τὴ διαφορά καὶ θὰ τὴ βλέπω ὀλοένα. Κάποια μέρα θὰ μάθω τὴ σημασία καὶ τὸ λόγο αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Μὰ δὲ βρίσκω νὰ πρόκυψε κάποιο ὄφελος ἀπὸ τὶς διάφορες ἀπόπειρες νὰ πραγματωθεῖ ὁ κόσμος τῆς φαντασίας. Πολλὰ ἀνυπόμονα ἄτομα καταπιάνονται μὲ τοῦτο τὸ πείραμα καὶ καταφέρνουν στὸ τέλος νὰ γελοιοποιηθοῦν. Μιμοῦνται δημοκρατικούς τρόπους, ἀφρίζουν, μισοῦν κι ἀρνιοῦνται. Τὸ χειρότερο εἶναι πῶς δὲ βλέπω στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας οὔτε μιὰ μοναχικὴ περίπτωση ἐπιτυχίας μιᾶς τέτοιας προσπάθειας. Τὸ λέω αὐτὸ γιὰ ν' ἀσκήσω πολεμικὴ ἐνάντια στὶς μεταρρυθμιστικὲς ἀπόπειρες ἢ γιὰ ν' ἀπαντήσω στὸ ἐρώτημα : Γιατί δὲν ἀγωνίζεσαι νὰ πραγματώσεις τὸν κόσμο τοῦ στοχασμοῦ σου ; "Ἄς εἶναι μακριὰ ἀπὸ μένα ἡ ἀπελπισία πού μ' ἔνα φτωχὸ ἐμπειρισμὸ ζητάει νὰ προδικάσει τὴν ἐξελικτικὴ νομοτέλεια. Πάντα ἡ σωστὴ πράξη πετυχαίνει. Ὑπομονή· καὶ μὲ τὴν ὑπομονὴ τελικὰ θὰ κερδίσουμε. Δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεαζόμαστε ἀπ' τὴν ἀπατηλὴ ἐπενέργεια τοῦ χρόνου. Χρειαζόμαστε ἀρκετὸν καιρὸ γιὰ νὰ φᾶμε ἢ γιὰ νὰ κοιμηθοῦμε ἢ γιὰ νὰ κερδίσουμε καμιὰν ἑκατοστὴ δολλάρια, καὶ πολὺ λίγον γιὰ νὰ πιστέψουμε σὲ μιὰν ἐλπίδα ἢ γιὰ ν' ἀναδεχτοῦμε μιὰ «φώτιση» πού γίνεται τ' ὀδηγητικὸ ἄστρο τῆς ζωῆς μας. Καλλιεργοῦμε τὸν κῆπο μας, τρώμε, συζητοῦμε μὲ τὴ γυναίκα μας γιὰ τὰ οἰκιακά, κι ὅλα αὐτὰ ξεχνιοῦνται τὴν ἐπόμενη ἐβδομάδα· μὰ στὴ μοναξιά, ὅπου ὁ κάθε ἄνθρωπος ἐπιστρέφει, κάποτε τελεῖται τὸ μυστήριον τῆς ἀποκάλυψης πού ξανοίγει καινούργιους κόσμους. Μὴ σὲ νοιάζει γιὰ τὸ χλευασμὸ, μὴ σὲ νοιάζει γιὰ τὴν ἥττα· σήκω κι ἐμπρός, γέρικη καρδιά! — εἶναι σὰ νὰ λέει μιὰ φωνὴ στὴ μοναξιά — ὑπάρχει ὡστόσο νίκη· κι ἡ ἀληθινὴ περιπέτεια πού ἔχει ἐντολὴ ὁ κόσμος νὰ ἐκπληρώσει εἶναι νὰ μεταλλάξει τὸ πνεῦμα σὲ πρακτικὴ δύναμη...